

Gréczi Emőke

ILLYÉS GYULA ISMERETLEN APOLLINAIRE-FORDÍTÁSA

Guillaume Apollinaire műveinek magyar kiadásaiiban nem szerepelt a CALLIGRAMMES-kötet PAYSAGE című képversének fordítása. Még a legteljesebb kiadás (G. A. VÁLOGATOTT MŰVEL. Európa, 1969) is, amely követi a CALLIGRAMMES-ban közölt versek sorrendjét, ugyancsak nélküli e mű magyar változatát – a szerkesztő, Réz Pál sem tudott a vers fordításáról. A közelmúltban Szegi Pál műfordító, szerkesztő hagyatékából előkerült Illyés Gyula kézírásával, monogramjával VIDÉK címmel, utalással arra vonatkozóan, hogy Apollinaire-fordításról van szó. Ugyancsak abban a hagyatékban, amely ma Kiss Ferenc kéziratgyűjtő tulajdonában van, található egy részben publikált (Szegi Pál: JÁTÉK ÉS LELKISMERET. Válogatott írások. Szerkesztette: Széchenyi Ágnes. Argumentum–Philobiblon, 2001) levelezés Szegi és Illyés között, valamint több más, eddig ismeretlen fordítás (Max Jacob, Apollinaire, Marcel Sauvage, Vincent Huidobro, Tristan Tzara, Francis Picabia, sőt Villon), Illyés kézírásával és Szegi javításaival, vagy fordítva, Illyés korrigálásai Szegi kéziratán. Ezeket a dokumentumokat Szegi egy „Francia antológia” feliratú dossziében őrizte – ma már tudjuk, hogy a kötet nem valósult meg.

Szegi Pál és Illyés Gyula ugyanabban az évben, 1902-ben született. Ismeretségük az Izabella utcai kereskedelmi iskolából származik; együtt tették le az érettségit és a továbbtanuláshoz szükséges különbözeti vizsgát. Már az iskola idején bekapcsolódtak több ifjúmunkás- és diákmozgalom munkájába: az egyik a Wessely László vezette csoport (a Galilei-kör ifjú tagjaiból), a másik a filozófiatanáruk, Varjas Sándor otthonában gyülekező társaság. A kommün bukása után Wessely és Varjas is börtönbe került. Míg az előbbi később Párizsba emigrált (HUNOK PÁRISBAN című könyvében Venczel néven emlíkezik meg róla Illyés), Varjas Moszkvába kerül, miután tanítványai – „Beatrice ap-ródjai” – sikertelenül próbálják megszöktetni a váci fegyházból.

Illyés éppen Szegi javaslatára iratkozik be a bölcsészkarra. Kettejük életútja és sorsa tehát látszólag párhuzamos, irodalmi pályájuk azonban nem egyenrangú, ekkor még Szegi javára. A kortársak szerint koravén Szegi feljár Kosztolányihoz, publikál a Raith Tivadar által szerkesztett *Magyar Írásban* és Kassák *Má*-jában, miközben Illyés még bizonytalan saját jövőjét illetően. 1921-ben belekeverednek az ún. Menczer-ügybe, ezért az emigráció mellett döntenek. Rövid bécsi tartózkodás után – különböző időpontban – Párizsban kötnek ki, mindketten könyvkötészetből és tanításból finanszírozzák életüket, illetve a Sorbonne-on folytatott tanulmányaikat.

Illyésről pontosan tudható, hogy 1922. április 24-én érkezik Párizsba, és 1926 júniusában tér haza, mikor már biztosan tudja, hogy ejtették ellenük a vádat. Bátorságát táplálja, hogy Szegi egy évvel korábban néhány hónapot Pesten tölt, és egy rövid bírósági meghallgatás kivételével nem zaklatják már a hatóságok. A fent említett levelezés ez alatt a néhány hónap alatt zajlik: Illyés Párizsban fordít, kapcsolatot tart a fiatal, náluk alig néhány évvel idősebb költőkkel (Tzara, Éluard, Sauvage), Szegi pedig Pesten szerkeszt, bekapcsolódik az aradi *Periszkóp* munkájába, és előkészíti közös antológiájuk megjelentetését.

Ahogy a levelekből kiderül, Illyés ekkor, 1925 táján dönt úgy, hogy életét elsősorban az irodalomnak szenteli, a könyvkötészetet csak félállásban folytatja, és a francia irodalom tanulmányozásába fog. Lehetséges pénzkereseti forrásnak tartja, hogy pesti lapokba írjon a párizsi irodalmi élet eseményeiről, hangulatos riportokat készítsen Tzaránál, Cocteau-nál, Éluard-nál tett látogatásairól. Ehhez kéri Szegi segítségét, ám ilyen írások végül nem jelentek meg Illyés tollából. Egy helyütt említi, hogy Déry biztatására figyelműt küldene a *Nyugat*-ba, de ehhez nem érzi magát elég felkészültnek. A *Ma* 1923-ban és 1925-ben is közöl fordításokat Illyéstől: Apollinaire *ESIK* című képverse mellett Cocteau, Éluard, Huidobro, Sauvage és Tzara művei alatt olvasható a neve (Illés!) fordítóként. A *Magyar Írás* 1924-ben Ivan Goll-, Huidobro- és Jouve-fordításait közli.

Kettejük antológiájáról először Illyésnek egy 1925. április 8-án kelt leveléből szerezhetünk tudomást. Biztatja Szegit, hogy a *Periszkóp* felkérésére küldjenek nagyobb adag fordítást, „*de már mint »szerzők közeljövőben megjelenő fr. antológiájából« némi kivonata*”. Arról is ír, hogy elkészült Tzara APOLLINAIRE HALÁLÁRA című versének fordításával („*azt hiszem, az Tzara egyik legeslegszebb verse*”), „*Valéry feltétlenül fontos*”. Jelzi, hogy az előző elkészült részét Szegi küldje át, hátha lenne mivel kiegészíteni, hiszen azt majd közösen jegyzik.

A Szegi-hagyatékban fennmaradt dokumentumok között a következő egy Illyés által 1925. augusztus 7-én feladott levél, melyet a Szegi-monográfia 1925. augusztus 22-re datál (egy másik boríték pecsétjén szerepel ez a dátum). A levél tartalma azonban azt erősíti meg, hogy a korábbi időpont a helyes, ugyanis Illyés szabadkozik a késői válasza miatt – ezt nyilván nem tenné, ha csak alig több mint két hét telt volna el két levele között. Az antológiát az Amicusnál javasolja megjelentetni, ahol hamarosan Kállai Ernő ÚJ MAGYAR PIKTÚRÁ-ja is megjelenik. Illyés Párizsban Tihanyinál próbál közbenjárni, Szegit pedig kéri, Pesten tegye ugyanezt. „*Meg vagyok győződve, hogy ha teruszaerűen nekimegyünk, 2 hónap alatt készen lehetünk vele.*”

Erre válaszol Szegi dátum nélküli levelében (teljes terjedelmében közli a kötet). „*Kimenésem előtt azonban feltétlenül be akarom fejezni az anthológiát, s a kiadóval is elintézni az ügyet. Azt hiszem, nagy sikere lesz a könyvnek.*” Máshol: „*Most már azt hiszem, tényleg itt az utolsó idő a dolgozásra. Az anyagot már szeptemberben be kell adni a kiadóhoz. Hogy kiket fordítsz, teljesen rád bízom. Az egész anthologia terve ugyanaz, mint először terveztük. Első Rimbaud, ha tudsz csinálni Paul Valéry-t, az nagyon jó lesz. Talán beveszik Claudell is, ha sikerül szép fordítást csinálni belőle. Nem lehet kihagyni Jules Romains-éket se. Legalább 5-6 verssel kell szerepeltetni az egész kompániát. Cendrars New York-i Húsvétját lefordítom. A jelentéktlenebb fiatalokat 8-10 verssel lehet szerepeltetni, Apollinaire-től pedig annyit lehet lehozni, ahányat csak meg tudunk csinálni. Mit szólsz a Vizesés fordításához? Hát a Joli rousse-hoz?”*

Mivel az alább következő Illyés-levélben Apollinaire MENET című versének Illyés-féle változata olvasható, érdemes közölni a fenti Szegi-levélben szereplő MENET-fordítást, amely alapján látható, milyen változtatásokat javasol Illyés.

*„Mikor az elsők mentek el s néhányan vártak még tovább
Egy intő hang szólt hozzád.
Mikor elmentek az utolsók és már semmit se vártak,
Ki mondta, hogy maradj itt?
Az utolsó csillagot öli meg most a nap s nem
látsz mást, csak a port. Messzi idegen por van
talpad alatt. Saruidon is por van*

*És este nehéz kérdések hullanak rád
Láttad elmenni őket és itt maradtál. A kakasszó mondta
a kakasszó vagy a por, hogy szemed nehéz és
pilláid szürkék mint az útszéli bokor. Feküdj
le. Itt az óra. Talán álmodban újra láthatod
őket.”*

Szegi 1925 őszén visszatér Párizsba, hogy még egy évet végezzen az egyetemen, és tanári diplomával térjen haza. Illyés 1926 decemberében már Pesten dolgozik, Déryvel a *Dokumentum* főmunkatársa. Egy évvel később a *Nyugat* közli írását, ettől kezdve egyre távolabb kerül az avantgárdtól és Kassáktól, az első kötetét (NEHÉZ FÖLD) kiadó *Nyugat* köréhez csatlakozik. A már nem költőként és nem műfordítóként, hanem kritikusként és esszéistaként termékeny Szegi a *Nyugatban*, a *Pandorában*, a *Látóhatárban* és a *Dokumentumban* publikál, 1929-től pedig a *Pesti Hírlap Vasárnapjának* szerkesztője. Barátságuk ugyan megmarad, de pályájuk szétválnak: az egyre elismertebb alkotóé és a mindinkább háttérbe szoruló szerkesztőé.

A tervezett antológiát végül más valósítja meg: Molnár József és Tamás Aladár *Új FRANCIA KÖLTŐK* című kötetét az *Új Föld* adja ki 1927-ben, közös előszavuk 1926. novemberi keltezésű. Elképzelhető, hogy Tamásék gyorsabbak voltak, ezért hiúsult meg Illyés és Szegi terve.

„Kedves Palikám,

leveled olvasása után annyi kedvet kaptam az antológiához, hogy azt ajánlom, hagyjunk mindketten föl minden más egyébvel, s fogjunk teljes erővel a munkába, hogy visszajöveled előtt végre tökéletesen befejezhessük.

A francia líráról írt megjegyzéseiddel egyetértek, azonban a mindenáron finomságra, bizonytalanságra való törekvés bizonyos veszéllyel jár. Ez a remegő érzékenység, mely valóban egyik jellegzetessége általában a mai fr. költészetnek, túlzásba víve erőtlen és affektált lehet. Sauvage, Reverdy, sokszor Apollinaire és Jacob verseire ez áll, de Eluard, Tzara s a legújabbakra alkalmazva erőszakolt. Gondolom, mit értesz értelmező fordítás alatt, ebben egy véleményen vagyunk, de ép az utóbbi kettőnél (kik inkább nyerseks, mint finomak) legelsősorban pontos, szinte szó szerinti fordításra kell törekedni. Különben odajutunk, amit a Mában közölt fordítások átolvasásánál éreztem, hogy magyarul úgy hatottak ezek a versek, mintha egyazon költő különböző művei lettek volna. Ez végzetes hiba lehet. Ép ezért szeretném, ha te is jobban kötnéd magadat az eredetihez. Így pl. a Menet fordításánál én, mint másutt is, az eredeti francia mondat ritmikáját tartottam szinte szótagszám szerű pontossággal szem előtt. Erre különben majd visszatérek.

A pontosság kedvéért igen tanácsos volna, ha te elküldenéd a véglegesen befejezettnek deklarált verseket. Nincs nálam a Periszkop Jolie rousse száma, de ha jól emlékszem, abban kihagyások vannak. A »seul« pedig csakis egy-et, egyetlen-t, de sohasem »magányos«-t jelent. Biztos, hogy ez a magányos szó szebbé teszi a verset, de mindenki nyelvi tájékozatlanságnak fogja venni. Hasonlóan a szökökút legutolsó sorában abondamment nem elhagyottan-t jelent, hanem bőségesen-t. (A fordítás igen szép, de túl szabad; eredetiben ép olyan szép lett volna.) A Határ címűben több ilyen hiba is van. Malade de nuits trop amères nem genitivusz, hanem határozó. Keserű éjú beteg. (Beteg akinek keserű éjjelei vannak) A 3. sor pedig a negyedikhez tartozik, nem a másodikhoz. A 2. szakasz 4. sora: kezek mik holtgalyú kezeket szednek. Ezt a verset külön-

ben én is nyersen lefordítottam, s a kettőből lehet talán tökéletest csinálni. Erről van egy megjegyzésem.

Nem tudom, te hogy gondolod részleteiben az antológiát. Megjelöljük, hogy melyik verset melyikünk fordította? Én ellene vagyok ennek, s így sokkal jobban tudunk dolgozni. Már a Jolie rousse és a Menet fordításaidnál jutott eszembe, miért nem vetted be azokat a részeket, melyek az én fordításaimban szerinted is jók voltak? Egyedüli helyes módszernek azt tartom, hogy a fordítások mindkettőnk külön-külön munkája után lesznek legtökéletesebbek. Legjobb volna, ha most kemény munkával rövidesen feldolgoznánk az anyagot, te megállapodnál a kiadóval, azonban a kéziratot még kihoznád magaddal. Itt aztán pár délután alatt véglegesen átsimítanánk őket. Mit szólsz ehhez? Addig is én hozzád küldöm az én fordításaimat, te átnézed őket, a megjegyzéseket megírod, s én az itt lévő kézirattal összevetve felelek. Mindennek azonban gyorsan kell mennie. Hány vers van eddig? A mondott okok miatt én Tzarát és Eluard-t magamra vállalom, s rövidesen már elküldök pár verset. Írd meg, hogy pontosan mennyire van még szükség.

Szeretném, ha megírnád azt is egész pontosan, mit szándékozol az előszóban mondani; ha az is névjegyzés nélkül jön, hozzávennék az én esetleges megjegyzéseimet.

Az antológia szempontjából, mit szólsz az én Periszkopban közölt fordításaimhoz? A Periszkoppal, s általában a többi lapokkal való magatartásunkban is kellene valami megállapodásra jutni, nehogy esetleg ugyanazt a verset közöljük mindketten. (Szerencse, hogy a Menetet én nem adtam oda Tihanyinak.) Ezért állapodjunk meg, hogy a közlésre átküldött versekről azonnal tudósítjuk egymást.

A te Menet fordításod tetszik nagyon, azonban 1 fordulatot kitekertnek érzek. Ki mondta, hogy maradj itt? Az előbb ajánlott együtt dolgozással én a következőképen tartom a legszerencsésebbnek.

Menet

Mikor az elsők elhaladtak s néhányan vártak még tovább

Egy hang emelkedett föl és figyelmeztetett.

Mikor az utolsók is elmentek és már senki se várt semmit

Ki mondta neked, hogy még ott maradj?

Az utolsó csillagot is megölte a nap és

*te már csak a port láthatad. Messzi idegen por a talpaid
alatt, cipőidet is elborította.*

És azon az estén nehéz kérdések hullttak rád.

*Láttad elmenni őket s te ittmaradtál. A kakasszó
figyelmeztetett, a kakasszó vagy a por figyelmeztetett, hogy
szemhéjjad nehéz, szempilláid szürkék, mint az útszéli
bokrok, itt az ideje, hogy aludni térj. Talán álomban
újralátod őket.*

Azt hiszem, hogy minden fejtegetésnél jobb, ha egyszerűen leírom a nekem legjobban tetsző formát. Fontosnak tartom a személyes névmás kiemelését. A többiek elmentek, de te ittmaradtál. Menetről beszélve jobbnak tartom az »elhaladtak« szót, ez kifejezi, hogy csak a menet egyrésze, az elsők mentek el. Avertir: figyelmeztetni. Szép a te mondatod: az utolsó csillagot öli most a nap, azonban ép teszerinted valóban fontos a múlt. Ezért, a hűség kedvéért változtattam meg a másik szép mondatot is: És azon az estén nehéz kérdések hulltak rád. Mi a te véleményed?

Én legutóbb nem igen foglalkoztam fordítással, azonban, mondtam, az antológia befejezésének reménye annyira fellelkesített, hogy hajlandó vagyok minden időmet erre fordítani. Erre kérek téged is. Egye meg a fene az egész magyar kecmegést, ha ezt a könyvet szépen megcsináljuk, többet ér, mint negyven modern folyóíromány. Hallom, Kassák atya otthon volna. Igaz ez? Mit csinál?

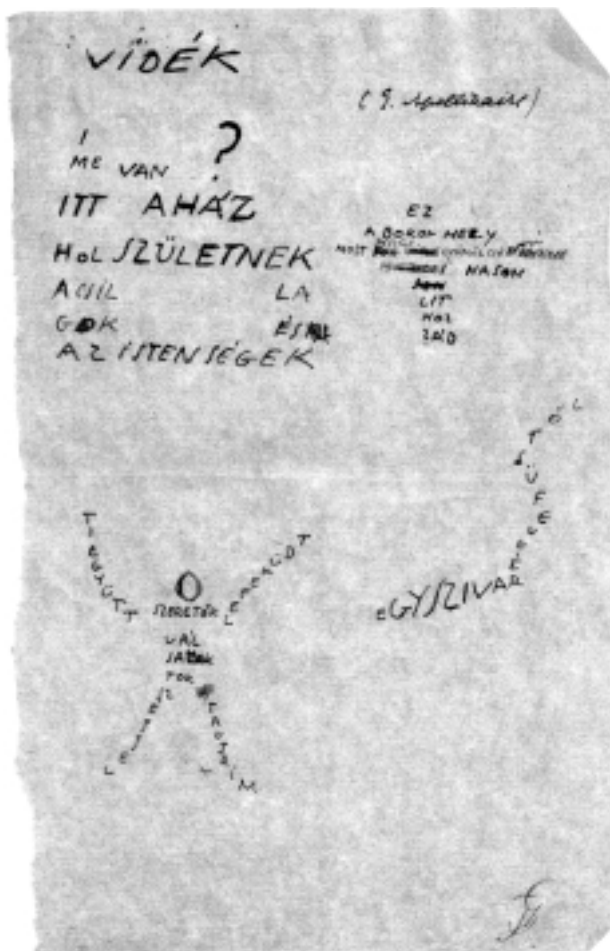
Nagyon örülök Palikám, hogy visszajössz. Most Menczerrel lakom együtt, te is majd valahová közelünkbe jössz. Frankli nem gondol a csöbörből visszamászni?

Itt – nyár lévén – minden alszik. Kirakatban olvastam a Révolution Surréaliste legújabb számát, egy igen szép Eluard vers van benne, holnap ceruzával és papírral megyek el a Crèshöz és a kirakatban lemásolom. Te miket olvasol? Nagyon örülni fogok, ha elküldesz valami mutatót az otthoni dolgaidból. Tegnapelőtt és tegnap együtt voltam Politzerrel, igen nagyszerű legénnyé változott, lelkes, idealista misztikus forradalmár. – Otthon mi újság?

Én valóban mostan rosszul állok, de a jövő hétre már remélek pár tanítványt, s akkor majd sikerül valahogyan elvergődnöm.

Írjál hát gyorsan. Böskével együtt szeretettel ölellek,

Gyuszi.”

Periszkóp Jolie rousse száma – a *Periszkóp* 1925. májusi számában jelent meg Apollinaire A SZÉP VÖRÖS ASSZONY című verse Szegi Pál fordításában.

Tihanyi – Tihanyi Lajos (1885–1938) festő, a *Periszkóp* párizsi szerkesztője.

Menczer – Menczer Béla (1902–1983) író, publicista.

Frankli nem gondol a csöbörből visszamászni? – Frankl Sándor (1896–1945) könyvkötő, Szegi egykori iskolatársa az iparművészeti iskolában. Elsők között tér haza a párizsi emigrációból, ekkor már Pesten dolgozik. 1945-ben a nyilasok agyonlőtték.

Politzer – Politzer György (1903–1942) filozófus, egy darabig Szegivel és Illyéssel együtt dolgozik a „Les Petits Bonhommes” könyvkötészetében. A francia ellenállás mártírjaként hal meg.

Böske – Markos Erzsébet (1899–?) iparművész, Szegi Pál első felesége.

Sumonyi Zoltán

EGY JOZEFINISTA

Kazinczy-átiratok

I. József császár leírása (prima vista)

Ezerhét százhetvenben
először láthatám:
Patakra jött, vagy inkább
megállt pihenni ott;
kiszállva egy szekérből,
kérdézeté, az út
Munkácsra merre fordul,
s miféle stációk
következhetnek addig?
Fölírta gondosan.

Posztó felsőruhát és
viaszkosvászonból
való csákót viselt, tán
eső ellen, de azt
csak hón-alá szorítva,
miközben jegyzetelt.
Egy jól megnőtt szép férjfi:
setét szöghajjal, és
nagy csontos homlokáéhoz
keskeny metszésű orr.